

CONSTITUȚIONALISM, ÎNVĂȚĂMÂNT ȘI DREPTURILE EDUCAȚIONALE DUPĂ 1923 – CALE A MODERNIZĂRII ROMÂNIEI. STUDIU DE CAZ: MINORITATEA MAGHIARĂ.

Salánki Zoltán*

Abstract: *Broadly speaking, constitutionalism is defined as a set of principles that promote the idea that the authority of government flows from and is limited by a body of fundamental laws that are above the will and arbitrariness of individual or community decision. In this sense, a type of political organization can be considered constitutional to the extent that within it the mechanisms of power control function, i.e. the separation of powers in the state. These institutionalized mechanisms are meant to prescribe, regulate and guarantee the rights, freedoms and obligations of citizens. Such a fundamental right is the right to education. In fact, it was not only the right but also the obligation of citizens to complete a minimum training stage that contributed essentially to the formation of modern states. The present study brings into debate both the conjugation between education and the evolution of Romanian society as a whole, referring in this case to the significant moments represented by the reforms of the educational field, as well as the effects of the first-rate laws in the educational field on the Hungarian minority.*

Keywords: constitution, law, education, school, ethnic minorities, educational rights, Hungarian minority

I. Precizări conceptuale și repere analitice

O primă precizare care abordează legătura intrinsecă dintre regimurile politice constituționale și educație este de natură terminologică. Dacă din perspectiva rolului educației în practica organizării sociale distincția dintre constituționalism și constituționalitate pare exagerată, merită amintit faptul că în timp ce termenul constituționalism desemnează echilibrul stabilit între conducători și cei conduși, prin mecanismul de acordare a încrederii și puterii prin vot universal, dar și prin separația puterilor în stat, termenul constituționalitate se referă la măsura în care legile fundamentale, derivate din principiile constituționale oferă garanțiile respectării drepturilor și libertăților umane. În mod evident, creșterea nivelului de educație în societățile tradiționale a fost una dintre premisele majore care au determinat trecerea de la regimurile feudale, care asumau diferențierea pe clase sociale, la cele

* Cercetător științific III, dr., Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române. Departamentul de Cercetări socio-Umane; e-mail: salanki_zoltan@acad.cj.ro

democratice bazate pe constituție, atât ca lege care prescrie drepturile naturale, inalienabile și sacre ale omului, cât și ca și formă de limitare și reglementare a puterii acordate de către cetățeni conducătorilor.

În spațiul socio-politic european libertatea învățământului a fost consacrată inițial în articolul 9 din Constituția franceză de la 1848, al cărei preambul îl constituia Declarația Drepturilor Omului și ale Cetățeanului din 1789 (*Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen, 1789*). Ulterior, libertatea și dreptul la educație au fost consacrate treptat și în constituțiile statelor europene nou formate. Așadar, în contextul dezbaterii relației dintre educație și modernizarea națiunii autohtone vom avea în vedere preponderent aspectele referitoare la constituționalitate, adică la modul în care principiile constituționale au fost interpretate și aplicate în vederea distribuirii puterii și autorității, respectiv, reglementarea instituțională a statului. În acest sens apare evident faptul că aplicarea și garantarea drepturilor și libertăților umane și civile, prescrise în legile fundamentale, sunt strict condiționate de întemeierea unor instituții statale trainice și eficiente.

În acord cu afirmațiile paragrafului anterior, o precizare terminologică secundară privește conceptul de lege fundamentală. În tradiția juridică autohtonă această expresie acoperă atât constituția, cât și legile imediat subiacente, urmând ca realitățile sociale normate, precum domeniul învățământului și/sau a drepturilor educaționale ale minorităților etnice, să fie specificate în legi dedicate. Un exemplu concret din domeniul reglementării educaționale, dar care, în funcție de context și domeniu, se regăsește în fiecare constituție ulterior adoptată, apare chiar în prima Constituție din 1866, astfel: Titlul II, articolul 23: „[...] O lege specială va regula tot ce privește învățământul public”¹.

În vederea unei abordări cât mai obiective a temei prezente au fost asumate o serie de criterii analitice, printre care cea mai relevantă a fost inventarierea legislativă a domeniului educațional și a dublei sale valențe în raport cu realitatea socială, și anume cea organizatorică și cea proiectivă. Pe de o parte, prin caracterul organizatoric avem în vedere faptul că, de regulă, orice lege fundamentală este adoptată pentru a reglementa o stare de fapt existentă, manifestă în spațiul social, iar pe de altă parte, prin caracterul proiectiv, ne referim la faptul că legile adoptate propun totodată direcții și finalități concrete de materializare. În acest sens vom exemplifica finalitățile prevederilor educaționale esențiale, proprii atât palierului național, cât și celui minoritar (în speță cel maghiar), cu date de școlarizare specifice preponderent învățământului primar, ca temelie a fiecărui sistem de instruire. Adiacent acestor repere interpretative au fost avute în vedere, de asemenea, aprecierea datelor de școlarizare în context demografic, inventarierea și situarea

¹ „Monitorul Oficial” nr. 142 din 1 iunie 1866.

fenomenului educațional în contextele istorice majore, politicile publice conexe tematicii educație – minorități, dar și raportarea fenomenului la standarde de evaluare referitoare la dreptul și asigurarea învățământului în limbile minorităților etnice. În conformitate cu un standard conturat în baza unor bune practici instituționale, se consideră că drepturile unei minorități etnice la învățământ în limba proprie sunt respectate atunci când proporția copiilor din rândul unei minorități etnice și care sunt școlarizați în limba maternă în totalul copiilor școlarizați este foarte apropiat ca valoare sau similar cu proporția populației etnic minoritare în totalul populației de referință.

II. Premisele politicilor educaționale de după Marea Unire

Germanii unui sistem educațional autohton, care prescria obligativitatea și gratuitatea învățământului primar de 3 clase, au fost sădiți prin Legea Instrucțiunii din 1864. Asemănător modelului francez adoptat în 1848 libertatea învățământului a fost consfințită în Constituția Principatelor Unite Române, adoptată în 30 iunie 1866, la scurt timp după accederea lui Carol I ca domn al țării, astfel: Titlul II, articolul 5: „Românii se bucură de libertatea conștiinței, de libertatea învețământului, de libertatea presei, de libertatea întrunirilor”², respectiv, Titlul II, articolul 23: „Învețământul este liber. Libertatea învețământului este garantată întru cât esercițiul ei nu ar atinge bunele moravuri sau ordinea publică. Represiunea delictelor este regulată numai prin lege. Se vor înființa treptat, școli primare în tote comunele României. Învețătura în școlele Statului se dă fără plată. Învețătura primară va fi obligatorie pentru tinerii Români, pretutindeni unde se vor afla instituite școli primare”³.

Reglementarea sistemului, care în decurs de aproape 30 de ani nu a condus la o schimbare semnificativă a nivelului general de școlarizare a populației, s-a materializat, începând cu ultimul deceniu al secolului XIX, prin adoptarea unei pleiade de noi cadre normative: Legea asupra învățământului primar și normal-primar din 1893, 1896 și 1900, Legea asupra învățământului secundar și superior din 1898, 1900 și 1912, respectiv, Legea asupra învățământului profesional din 1899 și 1900. În pofida acestor ajustări legislative, situația concretă a școlarizării indica serioase neajunsuri în ceea ce privește mai ales generalizarea educației primare. Estimări bazate pe datele de școlarizare ale vremii⁴ indică faptul că în perioada de formare a sistemului

² *Ibidem.*

³ *Ibidem.*

⁴ Constantin Anghelache, Iordan Petrescu, Mădălina Gabriela Anghel, Emilia Gogu, *Evoluția centenară a învățământului în România*, București, Edit. Economică, 2018, p. 28–32.

educațional, 1870-1890, cuprinderea școlară primară era de cca. 10-15% din populația de vârstă școlară primară. Totuși, străduința de reglementare a domeniului manifestată în ultimul deceniu al secolului XIX și primul deceniu al secolului XX a generat o ridicare a pragului anterior menționat în jurul valorii de 35-40%. Așadar, o primă etapă de extindere palpabilă a științei de carte a survenit în intervalul 1895-1910, ca rezultat al ajustărilor legislative în acord cu realitățile sociale ale vremii. Inventarele școlare naționale care au început să prindă contur la începutul secolului al XX-lea oglindeau disparitățile mari dintre urban și rural, prezente și la nivel de reglementări normative și indicau totodată faptul că generalizarea educației era o realitate accesibilă numai populației mai înstărite și cu precădere în zonele urbanizate.

După implicarea țării în Primul Război Mondial și reliefa perspectivei de întregire a neamului prin dobândirea de noi teritorii locuite preponderent de populație cu grai românesc, necesitatea modernizării statale a reclamat și revizuirea domeniului educațional. În noul veac, personalități precum: Spiru Haret, Constantin Angelescu și Dimitrie Gusti, în calitate de Miniștri ai Instrucțiunii Publice, au contribuit semnificativ la reformarea și dezvoltarea învățământului, trasând prin politicile elaborate linii directoare care au rămas valabile mai bine de un secol.

III. Etapa interbelică

O primă etapă semnificativă pentru dezvoltarea și consolidarea sistemului de învățământ s-a derulat după formarea României Mari. Articolele 5 și 24 ale Constituției din 1923 reiterau libertatea învățământului, obligativitatea și gratuitatea educației primare, specificând și lărgind totodată sfera de adresabilitate – românii, fără deosebire de originea etnică, de limbă sau de religie – în acord cu noile realități socio-demografice, dar și cu tratatele semnate în vederea întregirii teritoriului și respectării drepturilor minorităților etnice.

Voința politică conexasă asumării modernizării noului stat național a fost concretizată în domeniul educațional prin Legea învățământului primar al statului și învățământului normal-primar din 1924 și, ulterior, prin Legea asupra învățământului particular din 1925, Legea pentru învățământul secundar din 1928 și Legea pentru organizarea învățământului universitar din 1932⁵.

Printre cele mai relevante repere reformatoare ale legii din 1924, conexe sferei prezente de analiză amintim: asumarea flexibilității organizatorice, stabilirea caracterului unitar al învățământului, extinderea învățământului

⁵ Pentru inventarierea și evocarea unor prevederi din legislația educațională interbelică a fost utilizată sursa: *Antologia legilor învățământului din România*, coord. Gheorghe Bunescu, București, Institutul de Științe ale Educației, 2004.

primar la 7 ani și creșterea duratei obligativității școlare, organizarea anuală a recensământului copiilor de vârstă școlară, diversificarea învățământului în limbile minorităților etnice în învățământul public (de stat), asumarea naționalizării/re-naționalizării prin educație a teritoriilor alipite Vechiului Regat. Astfel, articolul 2 și ulterior articolul 1 din Legea asupra învățământului particular din 1925 prevedeau alcătuirea unei structuri instituționale care să corespundă realităților existente, recunoscând o rețea formată din școli de stat, orășenești, comunale, private, confesionale și educație în familie, cu finanțarea preponderentă a acelor de stat. Caracterul unitar, menționat în articolele 5, 9 și 56, prevedeau întocmirea de către ministerul de resort a regulamentelor și programelor școlare proprii școlilor de stat, verificarea și aprobarea programelor școlilor particulare, dar și utilizarea exclusivă, în toate școlile primare, a manualelor didactice aprobate de Ministerul Instrucțiunii. Articolele 11, 56 și 57 dispuneau obligativitatea, gratuitatea învățământului primar de stat, dar și înființarea, până în termen de cinci ani de la promulgarea legii, a școlilor de 7 ani. O noutate cu relevanță deosebită în procesul estimării nevoilor de educație și a dezvoltării sistemului (redată la punctul B din Secțiunea II, Capitolul II) o constituia planificarea realizării, cu regularitate anuală, a recensământului copiilor de vârstă școlară, adică a copiilor în etate de 5-16 ani, ulterior extinsă la categoria de vârstă de 5-18 ani.

În ceea ce privește învățământul adresat minorităților, legea în cauză releva o recunoaștere și integrare în sistemul național de educație, prin prevederile articolului 7, a diversității etnice astfel: „Învățământul primar în școalele Statului se predă în limba română, în comunele cu populație de altă limbă decât limba română, Ministerul Instrucțiunii Publice va înființa școale primare cu limba de predare a populației respective, în aceeași proporție ca și în comunele românești. În aceste școale studiul limbii române va fi însă obligatoriu în numărul de ore stabilit prin regulament”⁶. În pofida deschiderii față de alteritatea etnică, prevederile legale de prim rang, respectiv, articolele constituționale și cele legislative specifice revelau o sferă a condiționărilor insuficient precizate pentru materializarea învățământului în limbile minorităților. Totodată, articolele 34, 35, 36 și 37 din Legea asupra învățământului particular, adoptată un an mai târziu, în 1925, limitau posibilitatea instrucției școlare în altă limbă, proprie minorităților etnice autohtone, decât cea maternă sau cea oficială. Aceste reglementări au afectat în mod deosebit copiii din comunitatea evreilor transilvăneni de limbă maghiară care erau acum obligați să-și continue studiile în limba română. Deși câteva precizări suplimentare referitoare la organizarea subdomeniului educațional

⁶ *Ibidem*, p. 187.

adresat minoritarilor etnici au fost prevăzute și în articolele 161, 201 și 224 din legea promulgată în 1924, iar ulterior în articole din Legea asupra învățământului particular din 1925, Legea pentru învățământul secundar din 1928 și Legea pentru organizarea învățământului universitar din 1932, concretizarea învățământului adresat minorităților a fost reglementată în mare măsură prin regulamente și instrucțiuni subiacente legislației primare, adică într-o sferă de reglementare inferioară. Această modalitate de normare a sferei de învățământ destinate minorităților etnice, s-a încetățenit și, treptat, a fragilizat siguranța și garanția promovării expresiei etnoculturale prin învățământ. Adiacent acestei problematici, în condițiile creșterii semnificative a proporției populației etnic minoritare, starea instituțională și bugetară a statului nu permitea o integrare cu celeritate în învățământul de stat a spectrului instrucției în limbile minorităților în integralitatea sa. În consecință, o parte considerabilă a acesteia, dar cu deosebire cea specifică comunității maghiare și celei germane, a rămas în sarcina cultelor specifice, care în Transilvania aveau o tradiție îndelungată în susținerea și organizarea domeniului educațional, însă, o astfel de structură instituțională implica o susținere financiară statală minimală, cu efecte defavorabile pentru menținerea și dezvoltarea învățământului în limbile minorităților.

Rolul deosebit de important al învățământului în promovarea și implementarea unor politici statale conexe întăririi caracterului național a fost concretizat prin prevederile articolului 159 al legii învățământului din 1924, care asumau naționalizarea/renaționalizarea prin educație a teritoriilor alipite Vechiului Regat și colonizarea acestora prin acordarea de înlesniri în promovarea personalului didactic, recompense bănești și funciare. Conform prevederilor sale:

„Membrii corpului didactic primar și normalişti, cari nu sunt originari din județele de mai jos și cari vor merge sa funcționeze în județele: Bihor, Sălaj, Satul-Mare, Maramureș, Odorheiu, Ciuc, Trei Scaune, Mureș-Turda, Turda-Arieș, Hunedoara, Vișnița. Vășcauți, Cotmani, Zastavna, Hotin, Tighina, Cetatea-Albă, Ismail, Dorostorși Caliacra, și-și vor lua angajamentul ca vor servi cel puțin 4 ani la școlile din aceste județe, vor primi, pentru tot timpul cât vor funcționa la aceste școli, un spor de leafa de 50 la suta: termenele de gradație li se vor socoti din 4 in 4 ani; iar stagiul cerut de art. 118, 119 și 120 pentru înaintări, li se va reduce cu un an. Acestor învățători li se va acorda o primă de deplasare, egală cu de trei ori salariul lunar cu accesoriile, la cei căsătoriți, și cu de două ori la cei ne căsătoriți.

Învățătorilor cari își ieau angajamentul că se fixează pentru totdeauna în localitățile de mai sus termenele de gradație li se vor socoti din 3 in 3 ani și vor putea primi și un lot de colonizare de 10 hectare, din cele disponibile.

Învățătorii, cari cer locuri la școlile din județele de mai sus, trebuie să aibă recomandarea inspectorului primar din localitatea în care funcționează; iar normalisții recomandarea directorului școlii normale pe care au absolvit-o.

Toate dispozițiunile de mai sus se aplică numai timp de 10 ani dela promulgarea acestei legi; după expirarea acestui termen, învățătorii de mai sus intră în prevederile generale ale legii de față. În caz când Ministerul va găsi de cuviință, poate dispune, în condițiunile de mai sus, ca toți absolvenții școlilor normale să fie obligați a face un stagiu de trei ani în școlile din aceste județe, înainte de a avea dreptul să-și aleagă locuri în școlile din restul regatului”⁷.

În funcție de perspectiva de apreciere majoritar vs. minoritar, implicațiile aplicării prevederilor citate aveau un caracter contradictoriu. Dacă din unghiul de vedere al sprijinirii politicilor statale, de propășire a elementului românesc, prescripțiile legale păreau justificate și benefice, din unghiul de vedere al minorităților etnice aceleași norme apăreau ca fiind discriminatorii în raport cu retribuirea și avansarea cadrelor didactice din rândul minorităților, având totodată și un potențial social disruptiv asupra omogenității comunităților etnice.

Reformarea sistemului educațional s-a concretizat prin ridicarea remarcabilă a indicatorilor de școlarizare. Spre exemplu, în deceniul 3 al secolului trecut, gradul de cuprindere școlară primară (în accepțiunea raportului dintre elevii înscriși și populația de vârstă școlară 5-18 ani) a atins pragul de 60%. Totodată se înregistra și o îmbunătățire calitativă exprimată în media de elevi /învățător care s-a redus de la cca. 80 înaintea Primului Război Mondial, la cca. 50 în perioada interbelică. Etapa inițială de dezvoltare, 1920-1925, a coincis cu nevoia integrării celor patru sisteme diferite (Bucovina, Basarabia, Transilvania, Vechiul Regat). În cazul învățământului în limba maghiară din Transilvania, specificul instituțional bazat preponderent pe școli profesionale (care în decursul intervalului 1920-1927 a scăzut cu o treime, de la 3.223 la 1.210⁸) coroborat cu modalitatea de finanțare a educației și tendința de scădere demografică a populației de etnie maghiară au condus în etapa interbelică la scăderea treptată a oportunităților de școlarizare în limba proprie.

Din perspectiva politicilor statale în raport cu minoritățile etnice evoluția învățământului autohton de până la sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial poate fi caracterizată ca o etapă de recunoaștere, integrare și susținere parțială a oportunităților și drepturilor educaționale proprii acestora.

Un moment de echilibru în organizarea echitabilă a instruirii în limbile minorităților s-a conturat în răstimpul dintre anii 1944 și 1948. Acest scurt interval care a debutat cu reconfigurarea teritorială în granițele actuale, dar și

⁷ *Ibidem*, p. 210.

⁸ Gidó Attila, *School market and the educational institutions in Transylvania, Partium and Banat between 1919 and 1948*, Cluj-Napoca, Societatea Muzeului Ardelean, 2013, p. 29.

cu instaurarea unui regim de „democrație populară” a favorizat reaşezarea învățământului adresat minorităților naționale în acord cu nevoile sociale și obiectivele politice asumate de comunitățile respective. Fundamentul legal al noilor evoluții l-a reprezentat Statutul Naționalităților, lege adoptată în 7 februarie 1945⁹. Pentru minoritățile etnice, promulgarea legislației anterior menționate a reprezentat garanția legală a asigurării propriilor drepturi și libertăți cetățenești și a menținerii stabilității sociale. Articolul 18, de exemplu, prevedea faptul că Statul Român asigura educația publică în limba maternă a naționalităților conlocuitoare în școli elementare, medii și superioare¹⁰. Din perspectiva comunității maghiare, cel mai mare beneficiu al concretizării reglementărilor educaționale s-a înregistrat în planul cuprinderii școlare. Deși nu dispunem de date exacte privind cifrele de școlarizare, estimările unor autori indicau, pentru anul școlar 1947-1948, un număr de cca. 200.000 de elevi, care studiau în limba maghiară¹¹. Așadar, ponderea de cca. 10% a elevilor școlarizați în limba maghiară din populația cuprinsă în învățământul preuniversitar la nivel național era în concordanță cu ponderea populației maghiare în populația țării, fapt care indica, chiar și raportat la standardele de apreciere valabile în prezent, respectarea drepturilor educaționale ale minorităților. Conform aceleiași surse, rețeaua instituțională specifică etapei era suficientă pentru asigurarea instruirii în limba maghiară. În pofida dificultăților de reechilibrare socio-economică inerente etapei postbelice, strădaniile și interesele agregate ale comunității maghiare și autorităților statale s-au concretizat prin consfințirea și menținerea unei structuri instituționale diversificate și a unei rețele școlare capabile să satisfacă nevoile de instruire în limba maternă.

IV. Etapa comunistă

Contextul social și politic specific perioadei comuniste a fost marcat de o serie de evenimente politice, interne și externe și de prefaceri economice și sociale care au influențat, direct sau indirect, evoluția fenomenului educațional național și, implicit, cea a învățământului adresat naționalităților conlocuitoare.

Reconfigurarea organizării statale, consfințită formal prin declararea, la 30 decembrie 1947, a Republicii Populare Române, a debutat prin procesul de

⁹ *A nemzetiségi politika három éve a demokratikus Romániában* [Trei ani de politică a naționalităților în România democratică], București, Ministerul Naționalităților, 1948, p. 3.

¹⁰ *Ibidem*, p. 7.

¹¹ Kovács B. András, *Szabályos kivétel. A romániai magyar oktatásügy regénye: 1918, 1944-1948, 1996* [Excepția de la regulă. Romanul problematicii educaționale maghiare din România: 1918, 1944-1948, 1996], București – Cluj-Napoca, Edit. Kriterion, 1997, p. 71.

reșezare socială, adică reechilibrarea ponderii claselor sociale, prin modificarea formei de proprietate și prin ideologizarea excesivă a tuturor sferelor existenței. După preluarea totală a puterii statale de către Partidul Muncitoresc Român¹², pe parcursul a patru decenii, forma de guvernământ a fost transformată într-o dictatură, impusă de către autorități prin propagandă ideologică și coerciție dură.

Dinamica schimbărilor normative a fost ilustrată de modificarea repetată a legii fundamentale, mai întâi în 1948, iar apoi în 1952 și 1965. Constituția din 1948 a legitimat procesul de etatizare, cea din 1952 a confirmat aservirea țării față de Uniunea Sovietică, iar ultima, din 1965, a recunoscut Partidul Comunist Român ca fiind forța politică conducătoare a întregii societăți.

Organizarea și reglementarea legislativă a învățământului a debutat cu o serie de prefaceri educaționale determinate de promulgarea Decretului nr. 175/1948 pentru reforma învățământului. În urma concretizării prevederilor cuprinse în acest act, sistemul educațional românesc a suferit din cauza neadecvării la realitatea socială. În temeiul articolelor constitutive, era revizuită structura, organizarea și curricula școlară, acestea fiind legiferate în concordanță cu modelul sovietic. Totodată, s-a atribuit o importanță deosebită etatizării și uniformizării sistemului, precum și alfabetizării și creșterii gradului de cuprindere școlară.

După două decenii de reglementări educaționale subsumate preponderent echilibrării claselor sociale, prin Legea nr. 11 privind învățământul din Republica Socialistă România, adoptată în 13 mai 1968, s-a conturat un cadru normativ mai stabil în raport cu intervențiile pripite din intervalul anterior și care a preconizat cuplarea mai adecvată a menirii instituției școlare la nevoile socio-economice. Însă și după această reconfigurare de substanță, îmbunătățită, în 1978, prin Legea nr. 28, care obiectiva finalitatea procesului instructiv prin formarea aproape exclusivă a forței de muncă calificate pentru sectorul industrial, modificarea normativă prin acte juridice secundare a rămas o practică uzuală.

O privire de ansamblu asupra politicilor educaționale specifice acestei etape indică așezarea accentului pe masificarea învățământului, adică asigurarea accesului larg la educația de bază, extinsă la cele opt clase ale învățământului general și orientarea masivă a învățământului secundar către pregătirea profesională necesară acoperirii nevoilor forței de muncă din

¹² Partidul Muncitoresc Român (PMR) – partid politic de stânga, marcat de o ideologie comunistă de inspirație stalinistă. În intervalul 1948-1965 a fost singurul partid politic oficial din țară. După moartea liderului Gheorghe Gheorghiu-Dej și preluarea funcției de Secretar general de către Nicolae Ceaușescu, în 1965, formațiunea politică a fost redenumită Partidul Comunist Român (PCR).

industrie. Această ideologie s-a concretizat prin creșterea spectaculoasă a școlarizării generale, datele cuprinderii școlare (în sens de raport dintre copii înscriși în ciclul general și numărul de absolvenți ai ciclului gimnazial) din ultimii ani ai regimului comunist indicând valori de cca. 100%¹³.

În privința învățământului adresat minorităților etnice, începând cu anul 1948, principiile generale ale reglementărilor legislative¹⁴ stipulau faptul că: „[...] se asigură naționalităților conlocuitoare dreptul de folosire a limbii materne și organizarea învățământului de toate gradele în limba maternă” (Constituția Republicii Populare Române din 1948, articolul 24), și faptul că: „Învățământul naționalităților conlocuitoare se va face în școli de toate gradele, în limba maternă, iar limba română se va preda începând din clasa I-a elementară” (Decretul nr. 175/1948, articolul 4). Deși aceste prevederi se refereau la întreaga structură educațională, alineatul referitor la predarea în limba maternă era confirmat numai în cazul învățământului elementar: „Pentru școlile naționalităților conlocuitoare se va ține seama de caracterul lor specific” (Decretul nr. 175/1948, articolul 6). Clarificări ulterioare, referitoare la asigurarea învățământului în limba maternă, au fost formulate abia în anul 1952, odată cu promulgarea noii Constituții, conform căreia statul garanta dreptul la educație numai prin „[...]învățământul elementar general, obligatoriu și gratuit [...]” (Constituția Republicii Populare Române din 1952, articolul 80), adică învățământul primar de patru ani. Dacă prevederile Constituției din 1965 prevedeau faptul că: „[...] naționalităților conlocuitoare li se asigură [...] învățământul de toate gradele, în limba proprie” (Constituția Republicii Socialiste România din 1965, articolul 22), reglementările subiacente din sfera învățământului, din 1968, nu mai confirmau garanțiile educaționale decât printr-o formulare subînțeleasă: „Cultura generală de bază este asigurată tuturor cetățenilor prin învățământul obligatoriu, cu durata de 10 ani” (Legea nr. 11/1968, articolul 6). Totodată, textul legii anterior menționate relativiza folosirea limbii materne a minorităților prin adăugarea între sintagma „învățământul naționalităților conlocuitoare”, respectiv, sintagma „limba proprie” a conjuncției „și” astfel: „Expresie a deplinei egalități a cetățenilor țării, legea precizează, în conformitate cu prevederile Constituției, că pentru naționalitățile conlocuitoare învățământul de toate gradele se desfășoară și în

¹³ Estimări ale autorului realizate în baza datelor din lucrarea Constantin Anghelache, Iordan Petrescu, Mădălina Gabriela Anghel, Emilia Gogu, *op. cit.*, p. 170.

¹⁴ Pentru întocmirea analizei legislative au fost utilizate următoarele surse legislative: „Monitorul Oficial” nr. 87bis din 13 aprilie 1948, „Monitorul Oficial”, Partea I nr. 177 din 3 august 1948, „Buletinul Oficial” nr. 1 din 27 septembrie 1952, „Buletinul Oficial” nr. 65 din 29 octombrie 1986, „Buletinul Oficial” nr. 62 din 13 mai 1968, „Buletinul Oficial” nr. 113 din 26 decembrie 1978.

limba proprie”. (Legea nr. 11/1968, Expunere de motive). Deși în legislația învățământului de până în 1968 nu s-a precizat niciodată faptul că limba de predare în școli este cea oficială, tocmai acum, în prevederile referitoare la minorități, a fost menționat faptul că „Învățământul de toate gradele se desfășoară în limba română. În conformitate cu prevederile Constituției, pentru naționalitățile conlocuitoare învățământul de toate gradele se desfășoară și în limba proprie”. (Legea nr. 11/1968, articolul 9) Dacă în cadrul învățământului obligatoriu de cultură generală existau precizări referitoare și la cel al minorităților, în capitolele privind celelalte forme de instruire nu existau observații în acest sens. În lumina noilor dispoziții, adoptate în 1968, dar și în baza principiului conform căruia, în cazul învățământului facultativ precum cel preșcolar, treapta a II-a a liceului sau învățământul profesional, nu pot fi prevăzute garanții asupra limbii de predare, se evidențiază tot mai clar faptul că statul se eschiva într-o măsură crescândă de la obligațiile respectării particularităților educaționale proprii minorităților. Ulterior, în 1978, drepturile educaționale au fost trecute într-un registru și mai eliptic: „[...] naționalităților conlocuitoare li se asigură folosirea liberă în învățământul de toate gradele a limbii materne [...]”. (Legea nr. 28/1978, articolul 4).

Analiza conținutului noțional al acestor prescripții cu caracter general releva, în plan teoretic, două tendințe evolutive de sens contrar: una descendentă, manifestată prin destructurarea sferei organizatorice, instituționale (de la „școli în limba maternă”, la „învățământ în limba proprie”, iar ulterior la „folosirea limbii materne în învățământ”), iar alta ascendentă, conturată prin creșterea duratei de studiu în limba maternă (datorită extinderii și generalizării învățământului obligatoriu, de la 4 ani în 1948, la 10 ani în 1978). Așadar, se poate constata faptul că prevederile legilor fundamentale erau contradictorii și imprecise pentru organizarea practică și coerentă a subsistemului de instruire în limbile naționalităților conlocuitoare. În aceste circumstanțe, reglementarea învățământului în limba maghiară s-a realizat preponderent în sfera normativă secundară, mult mai expusă intervențiilor discreționare.

Unul dintre cele mai evidente efecte disruptive, conturate în sfera reglementării juridice generale, a fost determinat de procesul etatizării învățământului din 1948. Această măsură a afectat îndeosebi registrul organizatoric. Repercusiunile nocive au fost mai accentuate în cazul învățământului în limba maghiară decât în plan național, deoarece prevederile legislative conexe reformei din învățământ au condus la destructurarea rețelei educaționale specifice comunității maghiare, suprimându-se totodată modalitățile alternative de finanțare a acesteia. Anterior etatizării, învățământul în limba maghiară era organizat și susținut într-o măsură considerabilă de către

propriile culte religioase. Dintre cele 1.553 școli etatizate, cu 1.856 imobile și cu tot inventarul lor mobil¹⁵, mai mult de jumătate – dintre care 468 unități școlare catolice, 531 reformate, 34 unitariene și 8 evanghelice¹⁶ – au aparținut anterior comunității maghiare. Un alt efect disruptiv s-a concretizat prin măsurile de unificare a școlilor cu predarea în limbile naționalităților conlocuitoare cu cele românești, aferente măsurilor de îmbunătățire a învățământului de cultură generală adoptate în 1956, care au generat fragmentarea instituțională a învățământului general adresat minorităților etnice.

Practica instruirii în limba maternă s-a concretizat așadar într-un spectru legislativ fragil și expus ingerinței factorilor marginali (politica statală față de minoritățile etnice, politicile de urbanizare, modificările administrativ-teritoriale, evoluțiile demografice, prefacerile economice) în relație cu obiectivele educaționale. În pofida tendinței de creștere demografică a populației de etnie maghiară, în cazul ciclului primar, în intervalul 1948-1989 asistăm la o reducere cu o treime a cifrelor de școlarizare, de la 115.477 elevi în 1948, la 74.000 elevi în 1989¹⁷, fapt care sugerează în mod evident scăderea oportunităților de școlarizare în limba maternă.

V. Etapa postcomunistă

După răsturnarea regimului dictatorial și edificarea treptată a unei guvernări din ce în ce mai deschise în raport cu asumarea principiilor de guvernare democratică, sistemul educațional a trecut la o fază de reconceptualizare ideatică treptată, în sensul asumării unor scopuri precum dezvoltarea libertății de exprimare, acces nediscriminatoriu, integrare și acceptare socială. Structura organizatorică a rămas aproape neschimbată. În decursul deceniilor următoare, coroborarea libertăților de alegere individuală cu politici sectoriale neconcludente și tendința de scădere demografică au generat erodarea structurii organizatorice, fapt exprimat în capacitate slabă de

¹⁵ Dinu C. Giurescu, *Învățământul în România între anii 1948 și 1989*, Disertație susținută cu ocazia ceremoniei de acordare a titlului de Doctor Honoris Causa al Universității din Craiova, 22 noiembrie, 2001, secțiunea 5, paragr. 12, http://www.ucv.ro/pdf/international/informatii_generale/doctor_honoris/68.pdf, accesat la data de 27 octombrie 2023.

¹⁶ Vincze Gábor, *Ilúziók és Csalódások* [Iluzii și decepții], Miercurea-Ciuc, Edit. Status, 1999, p. 196.

¹⁷ Sursa datelor: Salánki Zoltán, *Învățământul preuniversitar în limba maghiară din România: repere clujene (1948-1989). O perspectivă sociologică* (teză de doctorat), SCOSSAR Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca, 2021, Anexa 10: Documentar statistic. *Învățământul preuniversitar cu limba de predare maghiară din România, 1948–1989*, p. 208–216.

control și realizare a scopurilor propuse, destrămarea învățământului profesional, creșterea abandonului școlar și o capacitate diminuată a sistemului de a răspunde la noile cerințe ale societății.

În cazul învățământului în limba maghiară s-a înregistrat, mai ales după alegerile din 1996, o reînstituționalizare tardivă în raport cu starea de fapt a sistemului național, dar și o normalizare în sensul acceptării ideii de diversitate etno-culturală. Atât legislația aferentă sistemului educațional, cât și organizarea efectivă a procesului de instrucție au confirmat concretizarea drepturilor de instruire în limba maternă, mai ales în ceea ce privește învățământul general, într-o măsură foarte apropiată de potențialul teoretic. Spre exemplu, în 2011, an în care s-a realizat recensământul populației, copiii maghiari cuprinși între 6-18 ani reprezentau 5,8%¹⁸ din populația țării (din aceeași grupă de vârstă). Coroborarea unor date din rapoartele educaționale referitoare la anul școlar 2018-2019, care indicau o proporție de 5,4%¹⁹ a copiilor cuprinși în învățământul gimnazial cu limba de predare maghiară în totalul elevilor de gimnaziu din România, cu tendințele demografice specifice comunității maghiare, care în comparație cu tendința națională înregistrează un proces de îmbătrânire mai accentuată și deci cohorte de copii cu vârste de 0-14 ani mai scăzute²⁰, susțin afirmarea drepturilor educaționale ale minorității maghiare. În prezent, problemele acestui subdomeniu educațional nu mai țin de sfera reglementării drepturilor, ele fiind reprezentate mai degrabă de sfera reglementărilor administrative locale și de registrul posibilităților de menținere și diversificare a rețelei instituționale în contextul declinului demografic.

VI. Concluzii

O privire de ansamblu asupra conjugării dintre reglementarea prin articole constituționale și legi de prim rang a domeniului educațional relevă preponderența valențelor organizatorice. Atât fixarea unor principii de drept din sfera învățământului sub forma articolelor constituționale, cât și asumarea unor deziderate și a variatelor forme de reglementare educațională sub forma legilor s-au concretizat, de regulă, ulterior apariției unor noi tendințe sau stări de fapt manifeste deja în societate. Spre exemplu, reconfigurarea instituțională

¹⁸ *A româniilor magyar iskolahálózat szerkezete* [Structura rețelei școlare maghiare din România], ultima actualizare în 28 ianuarie 2021, Erdélystat, p. 1, <http://statisztikak.erdelystat.ro/cikkek/a-romaniai-magyar-iskolahalozat-szerkezete/67>, accesat la data de 27 octombrie 2023.

¹⁹ *Ibidem*, p. 2.

²⁰ Kiss Tamás, Veress Ilka, *Minorități din România. Recensământ 2011 – Procese demografice*, Cluj-Napoca, ISPMN, 2018, p. 58-63, <https://ispmn.gov.ro/uploads/WP%2065-04-10.pdf>, accesat la data de 27 octombrie 2023.

a sistemului de învățământ de după formarea României Mari s-a manifestat deja din 1920, cu trei ani înaintea adoptării Constituției din 1923 și cu patru ani înaintea primei reglementări legislative subiacente. De asemenea, necesitatea diversificării învățământului secundar și a reformării curriculare de după 1956 s-au manifestat vizibil înaintea adoptării Constituției din 1965, respectiv, a legii învățământului din 1968. În schimb, caracterul proiectiv al reglementărilor juridice s-a manifestat sensibil mai difuz, mai discret și adeseori cu întârziere, exemple evidente în acest sens fiind problematica generalizării învățământului primar și a celui gimnazial sau aplanarea disparităților educaționale dintre mediul urban și cel rural. În consecință, putem afirma faptul că reglementarea prin acte normative fundamentale a domeniului educațional a constituit o componentă indispensabilă a dezvoltării și modernizării statale, însă acest eșafodaj a constituit mai degrabă o premisă decât o garanție. Cazul învățământului adresat minorităților a relevat faptul că reglementarea legislativă nu a avut un caracter univoc, exprimarea juridică fiind una laxă și interpretabilă în funcție de contextele și interesele politice, interne și externe, specifice diferitelor etape istorice. În fapt, motivele care au influențat decisiv dezvoltarea și tendința spre maturizare a sistemului educațional autohton au fost determinate de contexte istorice favorabile schimbării unei ordini socio-politice.